

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

DOI 10.31558/2519-2949.2018.3.1

УДК 325.1:314.7

Безуглий П. Г., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ЧИННИКИ ТА НАСЛІДКИ МІГРАЦІЙНОГО РУХУ В УКРАЇНІ

У статті автор досліджує чинники та наслідки міграційного руху в Україні. Встановлено, що основними проблемами міграції в Україні є: поширеність нелегальної трудової міграції; збільшення обсягів довгострокової трудової міграції; підвищення рівня участі молодих людей у внутрішній і міжнародній міграції; збільшення кількості жителів з північної, східної й центральної України, які відрізняються більш високим рівнем готовності до довгострокової трудової еміграції (психологічна сторона – як такі, що вже зробили перший крок до цього, економічна передумова – втрата нерухомості, роботи, стабільних доходів тощо); посилення негативних соціально-економічних і демографічних наслідків. У статті здійснено систематизацію основних чинників впливу на міграційний рух в Україні за двома періодами – 2010-2014 рр. і 2014-2017 рр. Чинники впливу за змістом диференційовані за групами: демографічні, соціально-економічні, соціально-психологічні, нормативно-правові, політичні, для кожної групи чинників визначені наслідки міграційних процесів для країни. Доведено, що у 2010-2014 рр. чинниками впливу на міграційний рух виступали: поступове скорочення тривалості життя на фоні низького рівня життя, незадовільні умови та оплата праці, професійно-кваліфікаційний дисбаланс на ринку праці країни, низький рівень задоволеності якістю та рівнем життя в країні, неефективна система державного управління, незахищеність від зловживань з боку владних структур, а у 2014-2017 рр. на перше місце виходять такі чинники, як: відчуття незахищеності та невпевненості в майбутньому на фоні втрати стабільного життєвого укладу, відчуття проявів «соціальної ізоляції» ВПО, зневіра у державну підтримку, недосконалі та несвочасні рішення щодо захисту суверенітету держави та підтримки ВПО, низький рівень національної безпеки. З метою вирішення специфічних проблем, що притаманні міграційним процесам в Україні, у статті запропоновані напрями удосконалення існуючої міграційної політики.

Ключові слова: міграція, проблеми міграції, чинники впливу на міграційний рух, наслідки міграційного руху, зовнішні міграційні процеси, внутрішні міграційні процеси, державна міграційна політика.

Постановка проблеми. Сучасні міграційні процеси формуються під впливом багатьох чинників, обставин та ситуацій. Чинники конкретизуються у причинах, які переважно обумовлені незадоволеністю певними параметрами суспільного буття. Тобто, рішення залишитися в країні або мігрувати приймається переважно на особистісному рівні під впливом суб'єктивного сприйняття комплексу обставин. В Україні основними причинами міграції є незадоволеність рівнем життя і безпеки, місцем та умовами проживання, становищем (неможливість отримати вищу освіту, знайти престижну роботу, реалізувати себе на рівні своїх здібностей). Додаткові причини останніх років формуються під впливом військових дій та економічної кризи, отже еміграційні настрої населення зростають. Тобто, якщо у 2010-2014 рр. чинниками впливу на міграційний рух населення були: незадовільні умови та оплата праці; професійно-кваліфікаційний дисбаланс на ринку праці країни; низький рівень соціальної захищеності населення; відчуття дискомфорту та незадоволеності якістю життя та перспективами розвитку держави; обмежені можливості професійної реалізації в країні, то у 2014-2017 рр. головними чинниками є такі, як: відчуття незахищеності та невпевненості в майбутньому на фоні втрати стабільного життєвого укладу; зневіра у державну підтримку; втрата державного контролю над територіями в зоні АТО; низький рівень національної безпеки. За таких умов важливим є вирішення міграційних проблем, що потребує удосконалення соціально-економічної політики держави в цілому, підвищення рівня та якості життя населення, створення умов зацікавленості жити і працювати в Україні, що дозволить зменшити негативні міграційні тенденції, загальмувати відтік економічно активного населення за межі держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню чинників та наслідків міграційного руху присвячені праці відомих вчених С.К. Бондиревої, Е.М. Лібанової, О.А. Малиновської, С.І. Пирожкова, О.В. Позняка, І.М. Прибиткової, Т.О. Разумової, М.Д. Романюка, Т.Ю. Рощина, А.У. Хомри, Н.О. Шульги, Л.В. Шаульської та інших. Багато науковців вивчали у своїх роботах причини, мотиви та чинники впливу на міграційні процеси, виокремлювали можливі наслідки міграційних процесів. Водночас невирішеними залишаються питання класифікації специфічних чинників впливу на міграційний рух в Україні, характерних для періоду 2010-2017 рр., виокремлення наслідків міграційних процесів для України та визначення напрямів удосконалення існуючої державної міграційної політики.

Метою статті є узагальнення теоретичних підходів до систематизації чинників та наслідків міграційного руху, розробка авторської класифікації основних чинників впливу на міграційний рух в Україні за двома періодами – 2010-2014 рр. і 2014-2017 рр., виокремлення наслідків міграційних процесів для України періоду 2010-2017 рр. та визначення напрямів удосконалення існуючої державної міграційної політики.

Результати дослідження. Постійний пошук мотивів міграції та пояснення її наслідків як для країн-донорів, так і для країн-реципієнтів породжує значну кількість економічних теорій, в яких різні вчені виокремлюють різноманітні, а іноді навіть суперечливі чинники, у якості визначальних причин міжнародної міграції. Це пояснюється тим, що міграція є багатоаспектним за своєю природою явищем, може аналізуватися з різних точок зору і на різних рівнях. Вітчизняні вчені, такі як С.І. Пирожков, А.У. Хомра, Е.М. Лібанова, Н.О. Шульга, М.Д. Романюк, О.А. Малиновська, І.М. Прибиткова та інші, у своїх дослідженнях визначали чимало різноманітних чинників міграційного руху населення.

У багатьох дослідженнях відзначається, що основною причиною міграції є пошук благополучного життя (пошук матеріального комфорту та безпеки). Так, російський науковець С.К. Бондирева, виходячи з головних потреб людей, виокремлює такі чинники міграції: прагнення «кращої долі», заздрість до мешканців більш благополучних місць, прагнення повніше реалізувати свій потенціал, прагнення безпеки [1].

Український дослідник Н.О. Шульга головними чинниками міграції вважає наступні: зростання безробіття та висока ймовірність залишитися без роботи, ліквідація підприємств, зменшення оплати праці, інфляція, збільшення цін на товари, житло, відсутність коштів на навчання дітей, неякісне та дороге медичне обслуговування, зростання корупції, злочинності, погіршення екологічних умов [2, с. 241-242].

Російські вчені Т.Ю. Рошин, Т.О. Разумова віддають пріоритет економічним чинникам – сумі вигід на новому місці роботи з урахуванням витрат на міграцію, витрат часу і ставки дисконтування. Але на рішення щодо міграції також впливає наступне: вік мігранта, сімейний стан, моральні витрати, недосконалість інформації про нове місце роботи або проживання, відстань або витрати на подолання відстані, інституційні бар'єри зайнятості, вірогідність знаходження нового місця роботи на новій території [3, с. 235].

Розрізняють чинники у відповідності їх ролі у стимулюванні міграційного процесу. Так, соціолог Л.Л. Рибаківський, виділяє фактори «позитивні», що притягають населення, і «негативні», що збільшують його відтік; фактори-каталізатори, що прискорюють міграційний процес і фактори-інгібітори, що сповільнюють його [4, с. 29-30].

Англійським вченим Е. Равенштайном була розроблена теорія факторів «притягування-виштовхування». Він здійснив аналіз результатів перепису населення в Англії та Уельсі та сформулював у 1889 р. «Закони міграції населення». У своєму дослідженні Е. Равенштайн пояснював міграцію населення дією чинників «притягування-виштовхування»: несприятливі умови на одній території (безробіття, надмірні податки, жорстке законодавство тощо) «виштовхують» людей із місця проживання, а сприятливі умови на інших територіях «притягують» їх. Всі чинники, які обумовлюють міграцію, вчений поділив на внутрішні (чинники виштовхування) та зовнішні (чинники притягування) [5, с. 27].

Аналіз наукових публікацій вітчизняних вчених Е.М. Лібанової, О.А. Малиновської, О.В. Позняка, М.Д. Романюка, Л.В. Шаульської [6; 7; 8; 9; 10], присвячених проблемам міграції населення, дозволяє всі фактори притягання та виштовхування, які мають прямий або опосередкований вплив на міграційні процеси, які відбуваються в країні, умовно розподілити на п'ять груп: економічні, соціальні, культурні, політичні та екологічні.

Що стосується України, то слід зазначити, що основними проблемами міграції в країні є: поширеність нелегальної трудової міграції; збільшення обсягів довгострокової трудової міграції; підвищення рівня участі молодих людей у внутрішній і міжнародній міграції; збільшення кількості жителів з північної, східної й центральної України, які відрізняються більш високим рівнем готовності до довгострокової трудової еміграції (психологічна сторона – як такі, що вже зробили перший крок до цього, економічна передумова – втрата нерухомості, роботи, стабільних доходів тощо); посилення негативних соціально-економічних і демографічних наслідків. Гострота та неоднозначність проблем, якими характеризуються масштаби і напрями міграційних процесів в Україні, дають підстави говорити про необхідність отримання більш достовірної інформації по країні щодо розподілу працівників-мігрантів за віком, статтю, освітою, сімейним станом, місцем призначення міграції, статусом зайнятості на батьківщині та в приймаючій країні, тривалістю роботи за кордоном, що сприятиме отриманню більш якісного аналізу міграційних процесів та розробці ефективного механізму їх регулювання та забезпечення захисту трудових прав мігрантів.

Сучасні масштаби міграційних переміщень в Україні характеризуються досить високим рівнем внутрішньої та зовнішньої міграції. Міграційні потоки впродовж останніх років залишаються незмінними – більшість українців виїжджають до країн близького зарубіжжя (Росія, Польща, Угорщина, а також до ряду європейських країн (Чехія, Італія, Іспанія, Португалія та інші країни). Оцінка масштабів міграційних переміщень показала, що до 2014 р. внутрішні міграційні процеси в Україні характеризуються природними міграціями населення, а також міграціями, спричиненими техногенними катастрофами, стихійними лихами, несприятливою екологічною обстановкою (аварія на ЧАЕС, повені, шкідливе промислове виробництво), а також такими, які викликані перерозподілом внутрішніх ринків праці. В 2014 р. в країні виникає нова хвиля міграції – внутрішньо переміщені особи (ВПО) з тимчасово окупованих територій та районів проведення антитерористичної операції.

Аналіз масштабів, причин та особливостей міграційних переміщень українських громадян виявив неефективність державної міграційної політики та є підставою для систематизації основних чинників впливу на міграційний рух в Україні за двома періодами – 2010-2014 рр. і 2014-2017 рр. Чинники впливу за змістом диференційовані за групами: демографічні, соціально-економічні, соціально-психологічні, нормативно-правові, політичні, для кожної групи чинників визначені наслідки міграційних процесів для країни (рис. 1).

Проведений аналіз наочно демонструє сталий характер негативного впливу традиційних причин міграційних переміщень українців та значний перелік нових обставин в житті країни, що обумовлюють появу нових контингентів мігрантів, тобто маємо загострення ситуації та високу потребу в державному впливі. Показово, що період 2010-2014 рр. характеризується не дуже сприятливою, але відносно стабільною ситуацією в країні, до якої населення поступово адаптується, а період 2014-2017 рр., навпаки, характеризується непередбачуваними викликами, нестабільністю у всіх сферах життя, різким спадом в соціально-економічній та політичній сферах, проявами неконтрольованої втрати найвищої державної цінності – суверенітету. Тому в 2010-2014 рр. рішення про міграцію формуються індивідуально або домогосподарствами, мають переважно плановий характер, якому передують довготривала підготовка (пошуки гідної зайнятості, вивчення мови, планування освіти, психологічне налаштування до переміщення). В період 2014-2017 рр. – міграція/еміграція набуває масового характеру, для багатьох рішення є вимушеними на фоні нестабільної та непередбачуваної ситуації в країні, що пов'язана з анексією Криму, втратою державного контролю над територіями в зоні АТО (стрімка зміна обставин, непередбачуване, незаплановане переселення, втрата житла), без належної підготовки. Особливістю є новий аспект психологічних чинників – панічні настрої, негативний емоційний фон, дискомфорт на фоні різкого падіння рівня життя, втрата зв'язків з «малою батьківщиною».

Нова категорія внутрішніх мігрантів – ВПО – потенційно є емігрантами, оскільки в умовах непередбачуваного, незапланованого переселення проявили свою спроможність адаптуватись до нових обставин, забезпечили можливість підтримувати звичний для них спосіб життя та мати все необхідне для гідного існування. ВПО мають більшу ступінь готовності до міграційних переміщень (рівень активності, ступінь мобілізації, готовність до змін, адаптивність, стійкість до нервово-психічних перевантажень, високий рівень працездатності та життєздатності), оскільки вони вже здійснили переміщення в межах своєї країни і, не знайшовши належної державної підтримки та можливостей покращення життєвого укладу, психологічно готові зробити крок до переміщення за кордон.

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Основні чинники впливу на міграційний рух в Україні в період з 2010 р. по 2014 р.	Основні чинники впливу на міграційний рух в Україні в період з 2014 р. по 2017 р.	Наслідки міграційних процесів для України	
Поступове скорочення тривалості життя на фоні низького рівня життя; прагнення жінок до міжнародних шлюбів; етнічні національні ознаки як основа для еміграції (репатріація)	Активізація всіх чинників впливу, характерних для попереднього періоду	Зменшення загальної чисельності населення та її економічно активної частини; старіння населення; зниження народжуваності в молодих сім'ях; збільшення навантаження на працюючих; конфлікти, обумовлені крос-культурними комунікаціями	Демографічні
Незадовільні умови та оплата праці; професійно-кваліфікаційний дисбаланс на ринку праці країни; низький рівень задоволеності якістю та рівнем життя в країні; низький рівень соціальної захищеності населення	Погіршення кон'юнктури ринку праці через економічний спад; зростання податкового навантаження на працюючих, малий і середній бізнес; обмеження можливостей ведення бізнесу через корупцію; суттєве падіння рівня життя; активна експансія закордонних ВНЗ на території країни	Втрата найпродуктивнішої частки трудового потенціалу; вплив інтелектуального потенціалу; погіршення якісних характеристик працюючих (рівня кваліфікації, професійних навичок); обмеження можливостей інноваційного, проривного економічного зростання	Соціально-економічні
Окремі прояви соціальної напруженості; відчуття дискомфорту та незадоволеності якістю життя та перспективами розвитку держави; обмежені можливості професійної реалізації в країні	Відчуття незахищеності та невпевненості в майбутньому на фоні втрати стабільного життєвого укладу; відчуття проявів «соціальної ізоляції» ВПО; зневіра у державну підтримку	Посилення навантаження на витратну частину бюджету (соціальна сфера); відсутність почуття «цілісності» сім'ї; неповноцінність виховання майбутнього покоління за умов відсутності одного з батьків; соціально-культурні конфлікти; втрата носіїв національної самосвідомості	Соціально-психологічні
Відсутність офіційно укладеного договору, що спричиняє незахищеність трудових прав мігрантів; відсутність затверджених нормативних положень щодо умов праці; відсутність досконалого організаційно-правового забезпечення міграційних процесів	Спрощення процедури одержання віз шляхом підписання міжнародних угод; запровадження безвізового режиму; запровадження режиму малого прикордонного руху між Україною, Польщею, Угорщиною та Словаччиною	Прояви дискримінації громадян під час тимчасової роботи за кордоном; перехід легальної міграції до нелегальної; ведення прихованих валютних операцій, що призводить до зменшення податкових надходжень до бюджету	Нормативно-правові
Політична нестабільність в країні; неефективна система державного управління; незахищеність від зловживань з боку владних структур; криміналізація суспільства	Революція гідності, анексія Криму, втрата державного контролю над територіями в зоні АТО; недосконалі та несвочасні рішення щодо захисту суверенітету держави та підтримки ВПО; низький рівень національної безпеки; преференції для власників «карти поляка» та «карти угорця»; надання статусу «біженця» в країнах ЄС	Загальна зневіра у майбутнє; поступова втрата Україною суб'єктності; посилення соціальної напруги; загострення криміногенної та політичної ситуації в країні	Політичні

Рис. 1. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні (2010-2017 рр.)

Отже, у 2010-2014 рр. чинниками впливу на міграційних рух виступали: поступове скорочення тривалості життя на фоні низького рівня життя, незадовільні умови та оплата праці, професійно-кваліфікаційний дисбаланс на ринку праці країни, низький рівень задоволеності якістю та рівнем життя в країні, відсутність досконалого організаційно-правового забезпечення міграційних процесів, неефективна система державного управління, незахищеність від зловживань з боку владних структур, криміналізація суспільства, то у 2014-2017 рр. на перше місце виходять такі чинники, як: відчуття незахищеності та невпевненості в майбутньому на фоні втрати стабільного життєвого укладу, відчуття проявів «соціальної ізоляції» ВПО, зневіра у державну підтримку, недосконалі та несвоєчасні рішення щодо захисту суверенітету держави та підтримки ВПО, низький рівень національної безпеки, погіршення кон'юнктури ринку праці через економічний спад, зростання податкового навантаження на працюючих, малий і середній бізнес, обмеження можливостей ведення бізнесу через корупцію.

Як бачимо з проведеного аналізу, наслідки міграційного руху для України носять переважно негативний характер, що пов'язано, перш за все, з втратою найпродуктивнішої частки трудового потенціалу, відпливом інтелектуального потенціалу, поступовою втратою Україною суб'єктності, посиленням соціальної напруги, загостренням криміногенної та політичної ситуації в країні, та свідчать про те, що в сучасній Україні, незважаючи на вже існуючу певну кількість нормативно-правових документів, законодавчу базу, існування органів, що займаються питаннями міграції, активізацію діяльності уряду в цій сфері, відсутня цілісна модель міграційної політики та чіткий механізм регулювання міграційних процесів, що не дозволяє ефективно управляти механічним рухом населення.

Висновки. Проведене порівняння міграційних переміщень в періоди 2010-2014 рр. та 2014-2017 рр. свідчить про те, що на фоні стабільно неефективної державної міграційної політики, яка не змінюється протягом досліджуваного періоду, все ж таки відбулись значні зміни в обсягах та особливостях міграційного руху в Україні. Це підтверджує авторську гіпотезу щодо суттєвого, а в деяких випадках визначального впливу соціально-економічних чинників, що обумовлюють державну політику в інших сферах, на міграційні переміщення.

За таких умов для України важливим є вивчення досвіду регулювання міграційних процесів як країн-експортерів з метою збереження трудового потенціалу в межах країни, так і країн-імпортерів з метою підвищення рівня його мобільності та залучення іноземної робочої сили до вітчизняного ринку праці. Сучасна міграційна політика більшості зарубіжних країн характеризується гнучкими засобами регулювання, принципами селективності та диверсифікації, а її основними напрямками виступають: розробка заходів, що регулюють міграційні потоки; боротьба з нелегальною міграцією; інтеграція іммігрантів до приймаючої країни; розвиток міжнародної співпраці у міграційній сфері. Однією з характерних особливостей сучасної міжнародної міграції робочої сили є активне втручання держави в ці процеси шляхом регулювання та укладання угод на міжнародному ринку праці, надання дозволу на в'їзд та контролю за терміном виїзду іммігрантів, створення сприятливих умов для залучення додаткової іноземної робочої сили тощо.

З метою вирішення специфічних проблем, що притаманні міграційним процесам в Україні, необхідно удосконалити існуючу міграційну політику шляхом створення ефективного механізму регулювання міграційних процесів та включати заходи щодо: створення сприятливих умов та стимулів для повернення працюючих мігрантів до України; попередження відтоку за кордон працездатного населення, інтелектуального потенціалу країни, забезпечення реалізації та захисту трудових прав мігрантів; запровадження цільової державної програми щодо збереження кількісного та якісного трудового потенціалу України; розробка нового та приведення існуючого законодавства України з питань міграційної політики у відповідність до міжнародних норм; удосконалення системи обліку міграційних процесів за допомогою постійного моніторингу, соціологічних досліджень, розширення та вдосконалення державної статистичної звітності. Крім того, вирішення міграційних проблем потребує удосконалення соціально-економічної політики держави в цілому, підвищення рівня та якості життя населення, створення умов зацікавленості жити і працювати в Україні, що дозволить зменшити негативні міграційні тенденції, загальмувати відтік економічно активного населення за межі держави.

Бібліографічний список:

1. Бондырева С.К. Миграция (сущность и явление) / С.К. Бондырева. – 2-е изд. – М.: Изд-во Моск. Психолого-социального ин-та; Воронеж: МОДЭК, 2007. – С. 3.
2. Шульга Н.А. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2002. – 700 с.

3. Рошин С.Ю., Разумова Т.О. Экономика труда: экономическая теория труда: Учебное пособие. – М.: ИНФА–М, 2001. – 400 с.
4. Рыбаковский Л.Л. Миграция населения: прогнозы, факторы, политика. – М.: Наука, 1987. – 200 с.
5. Краузе О. Зовнішня трудова міграція населення України / О. Краузе // Галицький економічний вісник. – 2010. – №2(27). – С. 26–34.
6. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи. / За ред. О.В. Позняка. – Умань, 2007. – 276 с.
7. Зовнішні трудові міграції населення України / За ред. Е.М. Лібанової, О.В. Позняка. – К.: РВПС України НАН України, 2002. – 206 с.
8. Малиновська О.А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями: Монографія. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – 123 с.
9. Романюк М.Д. Міграції населення України за умов перехідної економіки: Методологія і практика регулювання. – Львів: Світ, 1999. – 292 с.
10. Шаульська Л. В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України: монографія / Л. В. Шаульська / НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2005. – 502 с.

Bezuglyi P. H. Factors and implications of the migration movement in Ukraine

In the article the author investigates the factors and implications of the migration movement in Ukraine. It is established that the main problems of migration in Ukraine are: the prevalence of illegal labor migration; increase of volumes of long-term labor migration; increasing the participation of young people in domestic and international migration; an increase in the number of inhabitants from the northern, eastern and central Ukraine, which are characterized by a higher level of readiness for long-term emigration (the psychological side – as those who have already made the first step to this, the economic premise – the loss of real estate, work, stable income, etc.); increasing negative socio-economic and demographic consequences. In the article systematized the main factors influencing the migration movement in Ukraine in two periods – 2010-2014 and 2014-2017. The factors influencing the content are differentiated in groups: demographic, socio-economic, socio-psychological, normative, legal, political, for each group of factors the consequences of migration processes for the country are determined. It was proved that in 2010-2014 the factors influencing the migration movement were: the gradual reduction of life expectancy at the background of a low standard of living, poor living conditions and wages, professional and qualitative imbalance in the country's labor market, low level of satisfaction with quality and standard of living in the country, ineffective system of public administration, insecurity from abuse of power structures, and in 2014-2017, factors such as: feeling insecurity and uncertainty in the future against the background of a loss of a stable life the sense of manifestations of "social isolation" by internally displaced persons, despondency to state support, imperfect and untimely decisions on the protection of the sovereignty of the state and support of internally displaced persons, low level of national security. In order to address the specific problems inherent in the migration processes in Ukraine, in the article proposes directions for improving the existing migration policy.

Key words: migration, migration problems, factors of influence on migration movement, consequences of migration movement, external migration processes, internal migration processes, state migration policy.